

Загуменна Ю. О.,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Харківський національний університет внутрішніх справ,
канд. юрид. наук, доцент

Соборність України: історія та сучасність

Соборність, тобто об'єднання в одне державне ціле всіх земель, що заселяє нація, – чудовий ідеал. Для українського народу, віками позбавленого своєї державності, розірваного на частини й розділеного між двома могутніми імперіями – Російською та Австро-Угорською, проблема соборності була особливо важливою й неймовірно складною. З початком Першої світової війни, яка розділила українців, попри їхню волю, між двома ворожими блоками й не раз вогняним смерчем пронеслася західними теренами України, вона ще більше загострилася. Ці чинники дуже підживляли й ослаблювали сили українців по обидва боки кордону, гальмувало національно-державне відродження.

Перша світова та її наслідки кардинально перекроїли всю систему міжнародних відносин. Зазнали поразки Німеччина та її союзники, не витримали напруження війни й розпалися Австро-Угорська монархія та Російська імперія. На політичній карті Європи, особливо на сході континенту, з'явилися нові держави, які визначали свої зовнішньополітичні цілі та пріоритети, заклали підвалини нових, повоєнних відносин. Серед них була й українська держава, що у своєму становленні проходила різні етапи й набувала різних форм: Українська Народна Республіка доби Центральної Ради, Українська Держава гетьмана П. Скоропадського, Українська Народна Республіка доби Директорії, Західноукраїнська Народна Республіка.

Після трьохсотлітнього забуття «українське питання» знову постало на порядку денному європейської політики, а українська дипломатія зробила перші кроки на міжнародній арені.

Найбільшу увагу наприкінці 1918 року уряд ЗУНР приділяв об'єднанню з УНР. Це питання постало одразу після проголошення західноукраїнської держави, керівництво якої вважало, що реальна матеріальна та військова допомога могла надійти тільки з Великої України. Проте непевні перспективи загальноукраїнської справи на міжнародній арені та внутрішня політична нестабільність Наддніпрянської України, де саме розпочиналося повстання проти гетьмана Скоропадського, гальмували об'єднання. Його прискорила польсько-українська війна. 10 листопада 1918 року УН Рада уповноважила Державний Секретаріат (уряд ЗУНР) ужити необхідних заходів для об'єднання (злуки) українських земель в одну державу. Втім, однастайності щодо механізму

об'єднання в галицьких верхах не було. Якщо соціал-демократи, котрі перебували в опозиції, та деякі члени уряду (наприклад, секретар у військових справах Д. Вітовський) обстоювали максимально повне підпорядкування структур ЗУНР єдиному державному центру УНР, більшість національних демократів (наприклад, керівник галицької дипломатії В. Панейко) виступали за збереження якомога ширшої автономії ЗУНР. Останні виходили з того, що «східногалицьке питання» розглядалося великими державами як окрема міжнародна проблема й, на їхню думку, мало більше шансів на позитивне розв'язання, ніж «загальноукраїнське».

Після динамічних переговорів 1 грудня 1918 року у Фастові делегація ЗУНР (Д. Левицький і Л. Цегельський) і Директорія УНР ухвалили Передвступний договір про злуку двох держав. Уряд УНР почав надавати (хоча й обмежену) фінансову та матеріальну допомогу Державному Секретаріатові. 3 січня 1919 року перша сесія УН Ради у Станіславі одностайно затвердила текст Передвступного договору. 21 січня на спільному засіданні Директорії й уряду УНР і делегації ЗУНР під проводом заступника голови УН Ради Л. Бачинського було узгоджено Універсал про злуку, а наступного дня – урочисто проголошено на Софійській площі в Києві. Акт остаточно затвердив скликаний у Києві 23 січня Всеукраїнський трудовий конгрес: «Віднині на всіх українських землях, розділених віками, Галичині, Буковині, Закарпатській Русі й Наддніпрянщині буде єдина велика Україна. Мрії, задля запровадження яких найкращі сини України боролися і вмирали, стали дійсністю».

Проголосивши злуку, уряди УНР і ЗОУНР (західних областей УНР) почали зважати на інтереси один одного й узгоджувати ключові зовнішньополітичні позиції. Швидко було об'єднано деякі дипломатичні місії. Після прибуття до Будапешта місії УНР на чолі з М. Галаганом представник ЗОУНР Я. Біберович став радником спільної української місії. До унерівської місії в Празі було призначено галицького представника А. Вітошинського, хоча продовжував виконувати свої функції його попередник С. Смаль-Стоцький, адже ЧСР належала до країн, де ЗОУНР мала свої «спеціальні інтереси». 30 березня 1919 року на спеціальному засіданні Державного Секретаріату ЗОУНР і членів Директорії та Ради Народних Міністрів (РНМ) УНР у Станіславі було ухвалено інструкцію про українську дипломатичну місію для участі в Паризькій мирній конференції. До пізньої осені 1919 року Директорія врахувала позицію галичан у відносинах із Польщею. Своєю чергою, віра в соборну Україну та бажання зберегти союз із С. Петлюрою, поряд з іншими мотивами (врахування можливої реакції Антанти, невіра в силу й тривалість більшовизму), визначили негативне ставлення Є. Петрушевича до неодноразових пропозицій уряду та військового командування радянської України в березні–червні 1919 року щодо можливої допомоги та спільних дій.

Водночас між урядами УНР і ЗОУНР існували серйозні суперечності, зумовлені двома головними причинами. По-перше, міжпартійною боротьбою: помірковані партії Галичини вважали Директорію надто лівою та соціалістичною; натомість соціалістичні партії УНР звинувачували уряд ЗОУНР у «буржуазності». По-друге, відмінним міжнародним становищем УНР та ЗОУНР і, відповідно, різними зовнішньополітичними пріоритетами. Головну небезпеку для ЗОУНР із перших днів її утворення становила агресія з боку Польщі. Директорії УНР, якій доводилося оборонятися одночасно від червоної та білої Росії, було не під силу втручатись у події на польсько-українському фронті в Східній Галичині. Де-юре уряд УНР навіть не був у стані війни з Польщею, хоча остання претендувала не лише на Східну Галичину, а й на Волинь, де виникали періодичні сутички й «Північна група» армії УНР мусила утримувати Волинський фронт. Державний Секретаріат досить швидко зрозумів, що йому доведеться покладатися на власні сили, а не на допомогу Директорії, яка сама дедалі більше сподівалася на підтримку Української Галицької армії (УГА). Посол УНР у Відні М. Порш писав у січні 1919 року: «... Галичина вже нині більше допомогає Україні Східній, аніж її остання Галичині...» [9].

Після двох місяців спільної роботи, у квітні 1919 року, посольства УНР і ЗОУНР в Угорщині формально розділилися, що загострило відносини між М. Галаганом і Я. Біберовичем. Дійшло до того, що обидва українські представники обмінялися різкими листами з приводу прав на представництво українських інтересів у Будапешті. У серпні міністр закордонних справ УНР В. Темницький зазначив щодо часто неузгоджених дій дипломатів УНР і ЗОУНР: «З'єднання УНР і ЗУНР відбулося похапцем, маса справ лишилась нев'ясненими і неурегульованими. Хоч в засаді прийнято було, що армія і закордонна політика спільні, проте було дві армії і дві закордонні політики».

Попри партійні суперечності та різні зовнішньополітичні пріоритети двох республік, принаймні до осені 1919 року, Є. Петрушевич видавав перевагу соборності України й ішов на компроміси з Директорією. До цього спонукала й невтішна ситуація обох українських армій на фронті.

Україна була радше об'єктом, ніж суб'єктом тогочасної міжнародної політики і стала своєрідним заручником інтересів великих держав. Фактично жодна з них не визнавала її й не надала військової допомоги чи політичної підтримки на міжнародній арені. Відомо з історії, що коли народ, навіть організований, не має в світі прихильників і змушений захищати себе перед значно сильнішим ворогом, навіть героїчна боротьба найсвідоміших синів нації буває приречена на неуспіх.

Воєнно-політичний альянс С. Петлюри з керівником польської держави Ю. Пілсудським відбувся запізно, аби змінити щось у вже

практично програній війні УНР проти радянської Росії. Центральні- та східноєвропейські сусіди прагнули використати слабкість України, щоб задовольнити свої територіальні претензії за рахунок українських земель.

Західні держави, передовсім Антанта й США, взагалі не сприймали України як самостійного суб'єкта в повоєнній системі європейської безпеки. Певний інтерес у них з'являвся тільки тоді (приміром, наприкінці 1917 року чи під час франко-українських переговорів в Одесі на початку 1919 року), коли їм здавалося, що український уряд може посприяти досягненню їхніх цілей у регіоні. Домінуючими для західних країн на сході Європи були інтереси більшовицької Росії та їхніх союзників – Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії. На Україну Антанта дивилася лише крізь призму загальної воєнно-політичної ситуації в регіоні та перебігу подій у Росії. Крім того, в Парижі, Лондоні й Вашингтоні панували настороженість і недовіра до українського руху та його лідерів, яких звинувачували у зв'язках із Німеччиною й Австрією та в соціалістичних чи навіть пробільшовицьких симпатіях. Під цим кутом зору підписання Центральною Радою сепаратного миру з країнами Четвертого союзу, попри всю його необхідність для України через безвихідь її становища, лише підтвердило в очах Антанти згадані вище підозри щодо українського руху.

Захід не зміг, не встиг піднятися до розуміння ролі незалежної України в європейській геополітиці. А українці не зуміли свою роль чітко окреслити й донести до свідомості лідерів Заходу. Зробити це в той короткий і перенасичений подіями відтинок часу, коли радикально змінювалася вся система міжнародних відносин, було надзвичайно важко. Давалася взнаки багатовікова історична спадщина, адже Російська імперія починаючи з XVIII сторіччя відігравала неабияку роль у збереженні балансу сил на Європейському континенті. Ні західні політики, ні керівні діячі українського відродження не досягнули тих кардинальних зрушень, які могли б відбутися в системі європейської безпеки в разі зміцнення самостійності України.

В умовах, коли міжнародна спільнота виявилася неготовою визнати право українців на національне самовизначення, його треба було доводити й виборювати військовими та дипломатичними засобами. Проте саме цих сил і вмінь Україні й забракло. Українські уряди не змогли довести своєї життєздатності та спроможності бути серйозною потугою, на яку варто зважати. Жодне українське правління – Центральна Рада, гетьманат, Директорія УНР, Українська Національна Рада – не змогло утриматися при владі перед зовнішньою агресією чи внутрішньою опозицією й тривалий час контролювати свою територію, тоді як міжнародне визнання України обумовлювалося внутрішнім зміцненням

і утвердження національної державності. Виходило зачароване коло, розірвати яке так і не вдалося.

Окрім об'єктивних труднощів, пов'язаних із ворожістю зовнішнього світу, міжнародній діяльності Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР і уряду ЗУНР перешкоджали брак відповідного досвіду й достатньої кількості професійних дипломатів, прорахунки та помилки української дипломатії, суперечності між УНР і ЗУНР, міжпартійні конфлікти й чвари і, як наслідок, неузгоджені кроки та суперечливі дії. Серйозною проблемою була недооцінка значення сфери зовнішньої політики Центральною Радою та Директорією, особливо на початку урядування. Українські уряди часто запізнювалися з визначенням зовнішньополітичних пріоритетів і не мали чіткої концепції міжнародної політики. Прагнення балансувати між Росією й Німеччиною, Росією й Антантою та намагання проводити «багатовекторну» (за нинішньою термінологією) зовнішню політику виявилися хибними, якщо не фатальними, адже це позбавляло можливості мати надійних союзників та друзів і ускладнювало вироблення оптимальної зовнішньополітичної стратегії в умовах збройних конфліктів і геополітичної та ідеологічної конфронтації.

Українська революція 1917–1921 рр., що була позначена небаченим досі стрімким злетом національного духу, справжнім вибухом визвольної енергії, справила неабиякий вплив на всю подальшу долю українського народу й донині залишається скарбницею досвіду національного відродження.

Надзвичайно критично оцінюючи досвід 1917–1921 рр., історики аж ніяк не були схильні перекреслювати значення Української революції. Вони зовсім не вважали боротьбу марною або такою, в якій українці продемонстрували лише свою «мізерію».

Коли в один із найкритичніших моментів революції, наприкінці листопада 1919 року, перед її бранцями об'єктивно постало питання про остаточне припинення боротьби, на політичній нараді, що відбулася 26 листопада, Голова Директорії і Головний отаман військ УНР С. Петлюра окреслив параметри, за якими оцінювались основні здобутки революції, її роль у долі нації: «...Наша боротьба в історії українського народу буде записана золотими буквами. Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдиною боротьбою, упертою і безкомпромісною, ми показали світові, що Україна є, що її народ живе і бореться за своє право, за свою свободу й державну незалежність. Ті, що легковажили наш рух, тепер побачили, що ми така сила, якої не можна не брати на увагу... Признаймося без гордощів і без зайвої скромності, що за час двохлітньої боротьби ми створили українську націю, яка й надалі активно боротиметься за свої

права, за право самостійно й ні від кого незалежно порадкувати на своїй землі».

Досить емоційно оцінював історичне значення Української революції М. Шаповал. Найголовнішим він вважав те, що після багатовікового гноблення нація пробудилася до життя, стала на шлях відродження: «Велика Революція, як історичне явище, має для українського народу виключну вагу. Передовсім у ній народ знайшов своє ім'я. Украдене ворогом ім'я наше вернулось. Тепер кожний селянин і робітник знає, що він українець. Це великий здобуток революції. Але що більш! По цілیم світі прокотилось і прогриміло ім'я України, що змучена і окрадена повстала до боротьби за своє людське право. Кілька років цілий світ чув і чує й тепер ім'я України, це веде до того, що світ таки пізнає справу нашу, визнає її за справедливую і своєю opinio підтримуватиме існування України як рівноправного члена всесвітнього суспільства. Наша справа, наше ім'я вже не загине» .

Реальним досягненням став потужний потяг нації до широкомасштабного, всеосяжного відродження, що позитивно позначилося на етнічній еволюції української спільноти, відкрило їй шлях до формування повноцінної сучасної політичної нації. Важко переоцінити набутий під час Української революції досвід. Народ немов почув гучний поклик до історичної дії, переконався, що він може впливати на власну долю. «А хіба не є найбільшим чудом революції, що широкі маси зрозуміли і відчували свою силу? – риторично запитував М. Шаповал. – Старий, тисячолітній переляк минув, і тепер поневолені трудові маси знають, що вони величезна сила життя, що проти їх не втримається жодна інша сила, коли вони організуються і разом захотять».

Чи не знаходите ви ситуацію 1917–1921 рр. дещо схожою з теперішньою? Нині в Україні ті самі проблеми. Але тоді революція об'єднала Україну. «Це була велика, вродиста, єдина в своєму роді історична маніфестація солідарності всіх гілок українського народу. Вона не лише справила велике враження на всіх учасників, а й почала нову добу в житті народу. Ця заява солідарності всього народу раз і назавжди знищила духовний кордон між його вітками. З тієї хвилини вже жодному ворогові українського народу не вдасться жодними засобами той штучний кордон наново поставити. І в цьому велика заслуга творців Акту соборності 22 січня 1919 року».

Соборність - явище багатоманітне. І напевно чи буде правильним обмежувати його лише ідейно-духовним чи територіальним виміром. Не секрет, що суспільна єдність забезпечується не в останню чергу потужними економічними складовими, високими життєвими стандартами громадян. Перспективи утвердження ідеї української соборності безпосередньо залежать від нової генерації наших громадян. Важливо, щоб для нас усіх Україна не залишалася абстракцією, а виступала як внутрі-

шньо іманентна національній душі найвища цінність, вирішальна спонука до дії, спрямованої на зміцнення державності, блага усіх її громадян. Впливати на формування у молодого покоління суспільно потрібних і важливих якостей мають передусім такі чинники, як українська мова, культура, історична пам'ять, віра. Особлива роль у цій непростій справі належить закладам освіти.

Кожен дістане свій урок з історії. Але ми маємо пам'ятати: українське національне відродження відбувалося й відбувається в гармонії з соціальним визволенням. Тож із вірою в серці, з великим напруженням сил нам потрібно підняти нашу державу, об'єднати й відродити нашу Україну!